

KOMUNISTYCZNA BEZPIEKA WOBEC BYDGOSKIEJ „SOLIDARNOŚCI” W LATACH 1980–1981

Narodziny i późniejsza działalność NSZZ „Solidarność” czyniły wyłom w dzierżonym przez komunistów monopolu na sprawowanie władzy. Z tego też względu reprezentanci PZPR próbowali przeciwdziałać rosnącemu wpływowi opozycji, wykorzystując do tego głównie Służbę Bezpieczeństwa. W woj. bydgoskim, podobnie jak w całej Polsce, prowadzone były intensywne działania mające na celu ograniczenie – a w najlepszym przypadku wyeliminowanie – rosnących wpływów opozycji.

Służby specjalne PRL starały się neutralizować poczynania „Solidarności”, podejmując wiele działań operacyjnych. Do ruchu związkowego wprowadziły one tajnych współpracowników, jak również werbowwały osoby, które były członkami powstających związków zawodowych¹. Wokół zagadnienia tajnych współpracowników bezpieki (działających nie tylko w strukturach NSZZ „Solidarność”) pojawiło się sporo mitów i nadinterpretacji, które wzbudzają wiele emocji i wywołują niepotrzebne, pozamerytoryczne dyskusje. Taki stan rzeczy wynika z niewiedzy, ale także z celowych działań ludzi, którym zależy na tym, by prawda o działaniu agentury nie była ujawniona i w pełni wyjaśniona. Niniejsza publikacja nie zajmuje się wyłącznie tym zagadnieniem, ale opisując je pobocznie, w pewnym stopniu poszerza wiedzę na ten temat, porządkuje ją i tworzy podstawy do dalszych badań.

Rzetelność badawcza wymagałaby opisanie wszystkich przypadków działania konfidentów. Ze względu na niszczenie akt bezpieki, które odbyło się na początku lat dziewięćdziesiątych, nie zawsze jesteśmy w stanie precyzyjnie to zrobić, a tym samym w pełni ocenić ich szkodliwość. Możemy jednak podać personalia najważniejszych tajnych współpracowników bydgoskiej SB, jak również dane statystyczne, które pozwolą oszacować skalę współpracy działaczy związkowych z funkcjonariuszami bezpieki².

Inwigilacją NSZZ „Solidarność” zajmował się głównie – choć nie tylko – Wydział III „A” (od grudnia 1981 r. przekształcony w Wydział V), który w strukturze organizacyjnej SB odpowiedzialny był w szczególności za „operacyjną ochronę” gospodarki przed „szkodliwymi wpływami środowisk antysocjalistycznych”. Do tego grona dość szybko zaliczony został NSZZ „Solidarność”, który uznano za siedlisko dywersji ideologicznej. W okresie „karnawału »Solidarności«” naczelnikiem Wydziału III „A” w KW MO w Bydgoszczy był ppłk Bogumił Różycki (1 lipca 1979–30 listopada 1981 r., a po przekształceniu tego wydziału, do 5 grudnia 1985 r. był naczelnikiem Wydziału V). Był to funkcjonariusz posiadający kilkudziesięcioletnie doświadczenie w szeregach SB, gdzie w różnych okresach pełnił

¹ Na temat werbowania i funkcjonowania agentury SB zob. F. Musiał, *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2007, s. 87–168 (w książce tej zamieszczona została obszerna bibliografia na ten temat).

² Więcej na temat NSZZ „Solidarność” w Regionie Bydgoskim i jego inwigilacji przez SB zob. K. Osiniński, *Zarys dziejów NSZZ „Solidarność” w Regionie Bydgoskim (1980–1990)*, Bydgoszcz – Gdańsk 2010.

wiele funkcji³. Spośród funkcjonariuszy tego wydziału, jako zaangażowanych w zwalczanie NSZZ „Solidarność” wymienić można m.in.: Zbigniewa Faleńczyka, Adama Gonsierowskiego, Jerzego Halwę, Władysława Kipczaka, Józefa Kowalika, Jerzego Perka, Lidiusza Pietrewicza, Leonarda Rybackiego, Mariana Wojtasa czy Romana Żyjewskiego.

Inwigilacją niezależnych związków zawodowych zajmowały się również inne wydziały organizacyjne SB, w tym Wydział III (zajmował się walką z opozycją), Wydział IV (do walki z Kościołem katolickim i związkami wyznaniowymi), Wydział „B” (obserwacja zewnętrzna), Wydział „C” (ewidencja i archiwum), Wydział „T” (operacyjno-techniczny), Wydział „W” (perlustracja korespondencji), Wydział Śledczy, Wydział Paszportów.

Mówiąc o inwigilacji opozycji, nie można pominąć nazwisk szefów SB w woj. bydgoskim. W okresie tym szefem KW MO, któremu podlegała SB, był płk Józef Kozdra (był nim od 1 czerwca 1975 r. do 5 lutego 1990 r.). Zastępcami komendanta wojewódzkiego MO ds. SB byli: płk Zenon Drynda (funkcję tę pełnił od 1 czerwca 1975 r. do 19 lipca 1981 r.), ppłk Stefan Stefanowski (od 15 maja 1977 r. do 8 lutego 1990 r. drugi zastępca komendanta wojewódzkiego MO ds. SB, wcześniej naczelnik Wydziału II SB), mjr Adam Czachorowski (od 1 sierpnia 1981 r. do 8 lutego 1990 r. drugi zastępca komendanta wojewódzkiego MO ds. SB, wcześniej naczelnik Wydziału III SB)⁴.

W omawianym okresie rozmieszczenie podległych Wydziałowi III „A” osobowych źródeł informacji w dużych, ochronianych operacyjnie, zakładach pracy woj. bydgoskiego było następujące:

	Nazwa zakładu pracy	TW	KO	Rezydent
1.	Zakłady Chemiczne „Organika-Zachem”	25	5	–
2.	Zakłady Radiowe „Unitra-Eltra”	9	5	–
3.	Inowrocławskie Zakłady Chemiczne	14	2	–
4.	Janikowskie Zakłady Sodowe	2	1	–
5.	Zakłady Celulozy i Papieru w Świeciu	14	22	–
6.	Zakłady Rowerowe „Predom-Romet”	8	8	1
7.	Bydgoskie Zakłady Przemysłu Gumowego „Stomil”	6	2	–
8.	Bydgoskie Zakłady Fotochemiczne „Organika-Foton”	2	1	–
9.	Kombinat Cementowo-Wapienniczy w Bielawach	4	1	–
10.	Kombinat Maszyn Przemysłu Materiałów Budowlanych „Zremb-Makrum”	12	5	–
11.	Pomorskie Zakłady Przemysłu Skórzanego „Kobra”	5	13	–
12.	Zakłady Przemysłu Odzieżowego „Modus”	1	-	–
13.	Bydgoska Fabryka Kabli	3	6	–
14.	Bydgoska Fabryka Maszyn i Urządzeń Przemysłu Spożywczego „Spomasz”	6	3	–
15.	Bydgoskie Zakłady Elektromechaniczne „Ema-Belma”	3	2	–
16.	Bydgoskie Zakłady Form Metalowych „Ponar-Formet”	6	3	–

³ M. Szymaniak, *Struktury Służby Bezpieczeństwa w województwach bydgoskim, toruńskim i wrocławskim w latach 1975–1990* [w:] *Twarze bezpieki 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w województwach pomorskim/bydgoskim, toruńskim i wrocławskim. Informator personalny*, red. M. Szymaniak, Bydgoszcz – Gdańsk 2010, s. 151, 160, 161, 162, 406–407.

⁴ Więcej na temat personalistów kierownictwa, struktur i funkcjonowania SB w woj. bydgoskim zob. M. Szymaniak, *op. cit.*, s. 69–111, 159, 217, 227–228, 430. Szerzej na temat struktury organizacyjnej SB zob. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. 3 (1975–1990)*, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008, s. 22–59.

	Nazwa zakładu pracy	TW	KO	Rezydent
17.	Zakłady Urzędzeń Okrętowych „Famor”	3	2	–
18.	Biuro Projektowo-Technologiczne Przemysłu Kabli i Sprzętu Elektrotechnicznego „Biprokabel”	2	1	–
19.	Bydgoski Kombinat Budowlany „Wschód”	3	1	–
20.	Bydgoski Kombinat Budowlany „Zachód”	3	1	–
21.	Zakłady Urzędzeń Jądrowych „Polon”	3	2	–
22.	Zakłady Energetyczne Okręgu Północnego	10	6	–
23.	Zakłady Sklejek i Chemicznego Przerobu Drewna	1	2	–
24.	Bydgoskie Fabryki Mebli	3	1	–
25.	Wojewódzki Kompleks Budownictwa	16	20	–
26.	Wojewódzki Kompleks Handlu Wewnętrznego	7	5	–
27.	Wojewódzki Kompleks Gospodarki Komunalnej	6	7	–
28.	Wojewódzki Kompleks Funkcjonowania Gospodarki Narodowej	1	3	–

Źródło: AIPN By 077/493, Notatka służbowa Naczelnika Wydziału III „A” KW MO ppłk. mgr. Bogumiła Różyckiego, Bydgoszcz 23 X 1981 r., k. 128.

Powyższe, z pewnością niepełne zestawienie, pokazuje skalę penetracji głównych zakładów przez SB, aczkolwiek nie oddaje to w pełni stopnia inwigilacji struktur związkowych przez bezpiekę, ponieważ – jak wspomniałem – inwigilacja prowadzona była nie tylko w zakładach pracy (które były w zasięgu zainteresowania Wydziału III „A”), ale również w innych obszarach życia społecznego. Nie ulega także wątpliwości, że liczba tajnych współpracowników ulegała zmianom i w ciągu kolejnych miesięcy można było w tym względzie odnotować pewne fluktuacje. Bezpośrednio w okresie strajków sierpniowych zauważalny był wzrost liczby osobowych źródeł informacji.

Przykładowo, w lipcu 1980 r. liczebność OZI podległych Wydziałowi III „A” KW MO w Bydgoszczy wynosiła: 264 TW, 1 rezydent, 195 KO oraz 10 konsultantów. Na początku 1981 r. wydział ten miał 1 rezydenta, 269 TW, 191 KO oraz 11 konsultantów operacyjnych. Na koniec tego samego roku liczebność agentury podległej temu wydziałowi spadła i na dzień 23 października 1981 r. Wydział III „A” miał „na stanie” już tylko 208 TW oraz 157 KO⁵.

W działaniach agentury nie tyle jednak liczyła się liczebność osobowych źródeł informacji, co ich trafne rozmieszczenie w strukturach rozpracowywanych organizacji. Do działającego na terenie woj. bydgoskiego MKZ/Zarządu Regionu oraz podległych mu ogniw terenowych „bezpośrednie dotarcie” miało jedenaście osobowych źródeł informacji, w tym aż osiem na terenie Bydgoszczy. Bezpieka szczególnie ceniła sobie jednego tajnego współpracownika, który – jak podkreślano – „miał możliwość bezpośredniego kierunkowania działalności Zarządu Regionu”⁶. Równie istotna dla SB była agentura działająca wewnątrz poszczególnych Komisji Zakładowych „Solidarności”, w których pod koniec 1981 r. działało 33 TW i 14 KO. Część z tych źródeł (dziewięć osób) miała możliwość bezpośredniego wpływu na postępowanie Komisji Zakładowych, co oznacza, że należeli oni do ścisłego ich kierownictwa.

Wykaz najbardziej cenionych przez bydgoską bezpiekę osobowych źródeł informacji, które przyczyniały się do rozpracowywania operacyjnego lokalnej „Solidarności” przedstawia zamieszczona poniższa tabela:

⁵ AIPN By 077/493, Ocena pracy Wydziału III „A” KW MO w Bydgoszczy za 1980 r. i wnioski do pracy w roku bieżącym, Bydgoszcz, 5 I 1981 r., k. 1–4; *ibidem*, Notatka służbowa naczelnika Wydziału III „A” KW MO ppłk. B. Różyckiego, Bydgoszcz, 23 X 1981 r., k. 128; *ibidem*, 077/491, Podstawowe wskaźniki pracy Wydziału III „A” KW MO w Bydgoszczy za okres od 1 VII 1979 r. do 1 VII 1980 r., k. 156.

⁶ W cytowanym dokumencie nie ma podanego pseudonimu tego tajnego współpracownika.

Pseudonim	Personalia tajnych współpracowników
„Klimaszewski”	<p>Ryszard Chęsiak, ur. 2 IX 1949 r. Wykształcenie wyższe, prawnicze, zdobyte początkowo na UMK. Tajny współpracownik pozyskany 18 IX 1976 r. przez Wydział do Walki z Przestępstwami Gospodarczymi KW MO w Bydgoszczy. Przejęty przez SB 14 X 1980 r. Podczas współpracy nosił pseudonimy „Student”, „Klimaszewski”, „Działacz”. Za współpracę często pobierał wynagrodzenie finansowe. W okresie legalnej działalności NSZZ „Solidarność” był doradcą prawnym MKZ w Bydgoszczy. „Wkupił” się w łaski MKZ, dostarczając na jego rzecz powielacz, na którym drukowano pierwsze ulotki i komunikaty. Po 13 XII 1981 r. donosił głównie na Stanisława Wałęsę, ale również na innych opozycjonistów, którzy zbierali się na uroczystościach kościelnych (Msze za Ojczyznę etc.). Wyrejestrowany 20 XI 1989 r. Zob. AIPN By 0085/1509, Teczki pracy TW „Student”, „Klimaszewski”, „Działacz”, t. 1–5.</p>
„Jola”	<p>Bogdan Zborowski, ur. 29 VII 1944 r. Pracownik etatowy bydgoskiego MKZ, zatrudniony tam jako referent sekcji ekonomiczno-zaopatrzeniowej. Od 11 VII 1965 do 26 VIII 1966 r. wykorzystywany był przez Wydział IV SB w Szczecinie do rozpracowywania alumnów odbywających służbę wojskową. Po rezygnacji z seminarium duchownego studiował w seminarium nauczycielskim. Podczas nauki współpracował z Wydziałem III w Szczecinie. Po wyrzuceniu ze studiów w 1968 r., zdekonspirowaniu się przed osobą trzecią i zmianie miejsca zamieszkania, szczecińska SB zerwała z nim współpracę. Od 10 XII 1974 r. ponownie współpracował z SB, tym razem w Bydgoszczy. Początkowo jako KO „Roman” i „Kazik”, a od 24 VI 1981 r. TW „Jola”. Za współpracę był wynagradzany pieniędzmi i upominkami. Wyrejestrowany 19 X 1983 r. Zob. AIPN By 00105/341, Teczka personalna TW „Jola”.</p>
„Anna Witkowska”	<p>Jan Walczak, ur. 26 V 1946 r. w Inowrocławiu. Kierowca w Wojewódzkim Przedsiębiorstwie Komunikacyjnym w Bydgoszczy, oddział w Inowrocławiu, bezpartyjny. Jeden z przywódców strajku w WPK w sierpniu 1980 r. Po powstaniu struktur związkowych etatowy pracownik Komisji Zakładowej w tym przedsiębiorstwie. Członek Prezydium MKS, a po jego rozwiązaniu członek MKZ. Bliski współpracownik Jana Rulewskiego, uznawany za jednego z większych radykałów. Delegat regionu bydgoskiego na odbywający się w Gdańsku I Krajowy Zjazd Delegatów. Po wprowadzeniu stanu wojennego internowany. Osadzony w Potulicach, gdzie przebywał od 13 do 24 XII 1981 r. W kwietniu 1982 r. wyemigrował z rodziną do Francji, skąd powrócił we wrześniu 1983 r. Zarejestrowany 8 VII 1981 r. przez Wydział III „A” KW MO w Bydgoszczy, wyrejestrowany 1 VIII 1984 r. w wyniku dekonspiracji.</p>
„Halina Stankiewicz”	<p>Andrzej Krajewski, ur. 14 IV 1951 r. Zarejestrowany przez SB 11 III 1977 r., wyrejestrowany 15 I 1990 r., TW „Halina Stankiewicz”, „Wiesława” i „Kmicic”. Początkowo rozpracowywał bydgoską opozycję przedsierpniową, szczególnie w Zakładach Radiowych „Eltra”, w których był zatrudniony. Po powstaniu „Solidarności” czynnie z nią współpracował, m.in. pisując na łamach prasy i wykonując usługi fotograficzne. Był m.in. autorem dokumentacji zdjęciowej z przebiegu VI Sesji WRN z 19 III 1981 r. Jego zdjęcia zamieszczano również na łamach opozycyjnej prasy.</p>

Pseudonim	Personalalia tajnych współpracowników
„Lewandowski”	Andrzej Bloch , ur. 5 II 1938 r. Zwerbowany 17 IV 1975 r. przez Wydział Kryminalny KW MO w Bydgoszczy. W 1980 r. przekazany do Wydziału III „A” KW MO w Bydgoszczy w celu dostarczania informacji na temat MKZ, ponieważ aktywnie włączył się w jego prace i od września 1980 r. wszedł do jego władz. Za współpracę pobierał wynagrodzenie. Na zaproszenie brata wyjechał 16 XII 1983 r. do RFN. Miał wrócić 15 I 1984 r., został jednak na stałe za granicą. Z tego powodu 17 III 1987 r. został wyeliminowany z sieci agenturalnej. Zob. AIPN By 0085/982, Teczka personalna TW „Lewandowski”.
„Zenon”	Stanisław Kuczyński (1932–1995). Tajny współpracownik „Krystyna”, „738”, „Zenon”, „Wiesław”. Współpracę z bezpieką podjął w 1956 r. w Poznaniu. W latach 1980–1986 współpracował z SB w Bydgoszczy. Na początku lat osiemdziesiątych blisko związany z Janem Rulewskim i innymi działaczami bydgoskiego MKZ, a później ZR. Zob. AIPN By 0085/241, t. 1–5 (teczki pracy). Por. T. Chinciński, <i>Stanisław Kuczyński (1932–1995), tajny współpracownik Służby Bezpieczeństwa w środowisku bydgoskiej „Solidarności”</i> , „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2006, nr 2, s. 446–455.
„Michał”	Stanisław Mikulski , ur. 3 XI 1960 r. (nr ewid. 19507). Zarejestrowany 14 XI 1981 r. w celu dostarczania informacji na temat figurantów rozpracowywanych przez SB. Był wykorzystywany do rozpoznawania i neutralizowania działalności grup opozycyjnych działających na terenie Bydgoszczy, takich jak KPN, RMP, UKOS (jego dziewczyna była członkiem tej organizacji), RKOWzP, BKOWP. Dostarczał również informacje na temat działalności poligraficznej Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność”, ponieważ jako pracownik ZR zajmował się drukiem i kolportażem. Współpracę zawieszono 29 X 1982 r. z powodu powołania go do odbycia zasadniczej służby wojskowej w Ustce. Dostał propozycję współpracy z wywiadem wojskowym, ale się na nią nie zgodził. Zobowiązał się natomiast do dalszej współpracy z SB po wyjściu z wojska, nie natrafiłem jednak na materiały, które by poświadczały tę współpracę. Zob. AIPN By 00105/640, Teczka pracy TW „Michał”.

Znaczenie tych tajnych współpracowników dla konkretnych poczynań SB polegało głównie na tym, że esbecy znali członków Zarządu Regionu, a co za tym idzie, na bieżąco informowali swych mocodawców o poczynaniach „Solidarności” na terenie województwa, planowanych działaniach i konfliktach personalnych. Esbecy wielokrotnie wykorzystywali te informacje do działań operacyjnych wymierzonych w opozycję.

W początkowym okresie specyficzną rolę odgrywał również TW „Andrzej”⁷. Będąc dziennikarzem, nawiązał kontakt z MKS, oferując mu swoje usługi. Nagrywał obrady Komitetu Strajkowego, rzekomo

⁷ Lech Lutogniewski (1953–2006), znany i kontrowersyjny bydgoski dziennikarz. Początkowo rozpracowywany przez SB w ramach SOS krypt. „Radio” (26 XI 1975–21 II 1976) oraz SOS „Recydywa” (8 VI 1976–19 VI 1976). Zarejestrowany jako TW „Andrzej” 10 V 1979 r. przez Wydział III KW MO. Zdjęty z ewidencji 29 XI 1982 r. Ponownie zarejestrowany 10 VI 1984 r. przez Wydział I Zarządu WSW POW „w celu rozpoznawania środowisk antysocjalistycznych”. Wyrejestrowany 7 VIII 1985 r. z powodu „utruty wiarygodności” (AIPN By 0085/302, Teczka personalna TW „Andrzej”, nr rej. 17928). Zachowały się pokwitowania, które dowodzą, że za współpracę z SB pobierał wynagrodzenie. Por. J. Gałęzowski, *Jak to w Sierpniu było*, „Gazeta Wyborcza” (Bydgoszcz), 31 VIII 2007; P. Wójtowicz, *Służba Bezpieczeństwa wobec bydgoskich dziennikarzy w latach sześćdziesiątych, siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku* [w:] *Dziennikarze władzy, władze dziennikarom. Aparat represji wobec środowiska dziennikarskiego 1945–1990*, red. T. Wolsza, S. Ligarski, Warszawa 2010, s. 192.

na potrzeby reportażu, a w rzeczywistości na potrzeby bezpieki. W późniejszym czasie pisywał również do solidarnościowej prasy, ale zanim oddał artykuł do druku, konsultował go ze swoim oficerem prowadzącym.

Informacje uzyskiwane od tajnych współpracowników służyły do rozpracowywania struktur opozycyjnych ugrupowań oraz poszczególnych działaczy. W początkowym okresie intensywnie rozpracowywany był Zdzisław Hetzig, lokalny działacz opozycji przedsierniowej i członek Ruchu Młodej Polski. Już wcześniej był on figurantem sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Uzdrowiciel”. Wzbudził duże zainteresowanie oficerów SB nie tylko ze względu na swoją ideeowość, ale głównie dlatego, że w MKZ powierzono mu sprawy poligrafii. Przygotowywał i powielał materiały przeznaczone do kolportażu, redagował ulotki oraz należał do redakcji „Wolnych Związków”. Miał także kontakty w Gdańsku, skąd przywoził niezależną literaturę i prasę⁸.

Równie uważnie śledzono poczynania Stanisława Januszkiewicza, innego przedstawiciela opozycji przedsierniowej z Bydgoszczy, który włączył się w działania MKZ. Wcześniej – jako współpracownik ROPCiO – był on rozpracowywany przez SB w ramach SOR krypt. „Dogmatyk”. Innym działaczem, inwigilowanym intensywnie w tym czasie, był Bogdan Smeja, wcześniej student UAM w Poznaniu i działacz Studenckiego Komitetu Solidarności. Po ukończeniu studiów w 1980 r. powrócił do Bydgoszczy, gdzie od początku włączył się w prace MKZ, zostając jego pracownikiem etatowym. Był m.in. redaktorem „Wolnych Związków”. Bezpieka rozpracowywała go za pomocą SOR krypt. „Gama”⁹.

Funkcjonariuszy SB, z oczywistych względów, bardzo interesowała osoba Jana Rulewskiego, który stanął na czele bydgoskiej „Solidarności”. Wydział III „A” założył 26 sierpnia 1980 r. SOS (przerzejestrowaną później na SOR) krypt. „Janek”, dzięki której prowadzono inwigilację jego osoby. Początkowo sprawa miała na celu niedopuszczenie do strajków na terenie „Rometu”, później zaczęła ona obejmować wszelkie aspekty życia i działania przywódcy bydgoskich związkowców.

Inwigilacja Rulewskiego trwała wiele lat, jej oficjalne zakończenie nastąpiło dopiero 18 grudnia 1989 r. (18 kwietnia 1989 r. sprawa ta została przejęta przez Inspektorat 2 WUSW w Bydgoszczy). W ramach SOR krypt. „Janek” nad jego rozpracowaniem pracowało łącznie kilka osobowych źródeł informacji¹⁰. Wśród nich byli m.in. tajni współpracownicy: „Anna Witkowska”, „Halina Stankiewicz”, „Lewandowski”, „Klimaszewski”, „Barbara”, „Leszek”¹¹, „Antoni”. W ramach tej sprawy zbierano wszelkie materiały związane z życiem osobistym, zawodowym i prawnym Rulewskiego. Interesowano się jego dziećmi, życiem rodzinnym, zawieranymi znajomościami, sprawdzano finansowanie budowy domu, regulowanie mandatów karnych, przebieg nauki i pracy.

Ważnym zadaniem konfidentów bezpieki były działania dezintegracyjne, których celem było podważenie wiarygodności Rulewskiego i odsunięcie go od władzy w „Solidarności”. Dla osłabienia jego autorytetu w społeczeństwie esbecy podejmowali przedsięwzięcia dezinformacyjne. Na przykład od

⁸ AIPN By 077/491, Notatka służbowa, Bydgoszcz, 21 X 1980 r., k. 179–180. Więcej na temat opozycyjnej działalności Hetziga zob. Z. Hetzig, *List do przyjaciół*, „Bratniak” 2009, nr 31, s. 113–118.

⁹ AIPN 001708/2933, K. Kondas, G. Górecki, Powstanie i działalność Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność” w Bydgoszczy, praca dyplomowa napisana pod kierownictwem naukowym Marka Zielińskiego, Legionowo 1987, k. 21–22.

¹⁰ AIPN By, 044/1721, Plan operacyjnych przedsięwzięć w sprawie operacyjnego rozpracowania krypt. „Janek” wydany przez naczelnika Wydziału III „A” KW MO w Bydgoszczy ppłk. B. Różyckiego, Bydgoszcz, 21 VIII 1981 r., k. 4. Podana powyżej lista TW pochodzi z połowy 1981 r. Pamiętać więc musimy, że jest ona niepełna, ponieważ w kolejnych latach Rulewskiego inwigilowali również inni współpracownicy bezpieki.

¹¹ Tadeusz Cebromski (ur. 11 XII 1938), pozyskany do współpracy 13 III 1974 r. W okresie strajku okupacyjnego w „Romecie” w sierpniu 1980 r. dostarczał SB cennych informacji, mimo utrudnionych możliwości kontaktu. Od grudnia 1980 r. zaczął jednak wycofywać się ze współpracy z bezpieką, twierdząc, że jest zdekonspirowany, czego nie potrafił jednak przekonująco udowodnić. Dążył do zmniejszenia częstotliwości spotkań, unikał informowania o problematyce „Solidarności”. Jego postawa wynikała z zaangażowania się w działania „Solidarności”, z którą zaczął się w pełni identyfikować oraz z faktu wybrania go na przewodniczącego KZ NSZZ „Solidarność” w „Romecie”. Na I Walnym Zebraniu Delegatów został wybrany do Zarządu Regionu. Po ogłoszeniu stanu wojennego zaangażował się w działalność nielegalnych struktur „Solidarności” w „Romecie”. Wyrejestrowany 4 VII 1984 r. z powodu nielojalności wobec SB. Nie pobierał wynagrodzenia za współpracę. Zob. AIPN By 0085/482, Teczka personalna TW „Leszek”.

mają do października 1981 r. w najruchliwszych punktach Bydgoszczy, w zakładach pracy i w różnych miejscowościach regionu kolportowane były listy oraz ulotki szkalujące jego osobę¹².

Inicjatywy te były następstwem wydarzeń tzw. bydgoskiego marca. Podjęte wówczas działania miały stanowić prelude do odwołania Rulewskiego z funkcji przewodniczącego NSZZ „Solidarność” w regionie. Miało to nastąpić podczas zaplanowanej na przełom 1981 i 1982 r. czwartej tury I Walnego Zebrania Delegatów NSZZ „Solidarność” Region Bydgoski. Realizacji tych planów przeszkodziło wprowadzenie stanu wojennego, ale przygotowania do ich wdrożenia były bardzo zaawansowane. Dla jednego z tajnych współpracowników przygotowano już nawet specjalne wystąpienie, w którym miał zaatakować Rulewskiego i zażądać jego dymisji. Działania te miały być wsparte przez inne osobowe źródła informacji oraz zmasowane działania propagandowe, polegające na rozpuszczaniu różnorodnych pogłosek o postępowaniu przywódcy „Solidarności” i rozkolportowaniu dużej ilości ulotek szkalujących jego osobę. W zależności od rozwoju sytuacji rozważano również zastosowanie innych kombinacji i przedsięwzięć operacyjnych.

Bezpieka starała się wykorzystać w swoich działaniach rzeczywiście występującą w regionie pod koniec 1981 r. dużą niechęć niektórych miejscowych działaczy solidarnościowych wobec działań i osoby Rulewskiego. W obecnej chwili trudno jednoznacznie stwierdzić, na ile była ona efektem działań podejmowanych przez esbeków, a na ile wynikiem charakteru i apodyktycznego sposobu zarządzania regionem przez Rulewskiego. Przypomnę, że w kwietniu 1981 r. od MKZ w Bydgoszczy oderwała się KZ NSZZ „Solidarność” w Pomorskich Zakładach Materiałów Izolacyjnych „Izopol” w Trzemesznie i przyłączyła się do MKZ w Gnieźnie, a tendencje do oderwania się od struktur w Bydgoszczy występowały w oddziałach w Chojnicach i Inowrocławiu. Równie istotne było powołanie pisma „Impulsy”, które w sposób otwarty krytykowało politykę Zarządu Regionu i osobę przewodniczącego¹³.

Wydział III „A” KW MO w Bydgoszczy 10 października 1980 r. wszczął sprawę obiektową o krypt. „Gniazdo” (nr rejestracyjny 18917), której celem było operacyjne rozpracowanie bydgoskiego MKZ NSZZ „Solidarność” (później Zarządu Regionu). W ramach tej akcji inwigilowano także podporządkowane MKZ w Bydgoszczy oddziały terenowe w Chojnicach, Inowrocławiu, Koronowie, Mogilnie, Nakle, Sępólnie, Solcu Kujawskim, Szubinie, Świeciu, Tucholi i Żninie¹⁴. Na potrzeby SO „Gniazdo” wykorzystywano liczną agenturę oraz środki techniki operacyjnej w postaci podsłuchów telefonicznych i podsłuchów pokojowych. Odwoływano się również do ustaleń pochodzących z licznych spraw operacyjnych sprawdzania, spraw operacyjnego rozpracowania i spraw obiektowych, które zakładano dla kontrolowania środowisk opozycyjnych, osób zaangażowanych w prace związkowe, lokalnych zakładów pracy czy też strajków ogłaszanych w poszczególnych przedsiębiorstwach.

Jak widać, SB interesowała się również tworzącymi się oddziałami terenowymi NSZZ „Solidarność”. Kontrolowała je nie tylko za pomocą SO „Gniazdo”, ale również za pomocą odrębnych spraw, zakładanych na konkretne placówki „Solidarności”. Przykładem może być chociażby założona 14 maja 1981 r. SOS krypt. „Korona”, dzięki której rozpracowywano MKZ w Koronowie¹⁵. Zainteresowanie SB przyciągała również grupa działaczy NSZZ „Solidarność” z oddziału Zarządu Regionu w Inowrocławiu,

¹² Jak informował Ryszard Kukliński, część z tych ulotek miała powstać w Oddziale Propagandy Specjalnej GZP WP pod osobistym nadzorem gen. Tadeusza Szaciły i gen. Józefa Baryły. Zob. *Wojna z narodem widziana od środka. Rozmowa z byłym płk. dypl. Ryszardem J. Kuklińskim*, „Kultura” 1987, nr 4, s. 38. Więcej na temat funkcjonowania w tym czasie wojskowej propagandy zob. P. Piotrowski, *Propaganda wojskowa w okresie kryzysu politycznego 1980–1981 i stanu wojennego*, „Biuletyn Instytutu Pamięi Narodowej” 2001, nr 11, s. 31–37.

¹³ AIPN By 044/1721, Pismo naczelnika Wydziału III „A” ppłk. B. Różyckiego do naczelnika Wydziału III Departamentu III „A” MSW w Warszawie, Bydgoszcz, 17 XI 1981 r., k. 15–16. Więcej zob. K. Osiński, *op. cit.*, 38–39, 60, 87, 93.

¹⁴ AIPN By 077/491, Pismo naczelnika Wydziału III „A” KW MO ppłk. B. Różyckiego do naczelnika Wydziału II Departamentu III A MSW w Warszawie z 17 XII 1980 r., k. 197–203. Zob. również: AIPN By 077/493, Plan pracy Wydziału III „A” KW MO w Bydgoszczy na okres związany z IX Nadzwyczajnym Zjazdem PZPR, Bydgoszcz, 2 VII 1981 r., k. 44–47.

¹⁵ SOS krypt. „Korona”, nr rej. 19355, nr arch. II–5984. Sprawa zarejestrowana 14 V 1981 r., wyrejestrowana 14 X 1982 r., ze względu na zaprzestanie działalności. Do tej pory nie udało się odszukać akt dotyczących tej sprawy, prawdopodobnie zostały one zniszczone. Dane odtworzone na podstawie zapisów ewidencyjnych.

kóra podjęła działalność w strukturach KPN. W celu poznania prowadzonych przez nią działań, bezpieka założyła sprawę o krypt. „Grupa”. W jej ramach podjęto energiczne działania operacyjne, które zmierzały do „rozpoznania i zneutralizowania” miejscowych sympatyków Leszka Moczulskiego¹⁶.

Wspomnieć należy o wymierzonych w „Solidarność” działaniach kontrwywiadu wojskowego, chociaż o działaniach Wojskowej Służby Wewnętrznej¹⁷ wiemy najmniej. Wynika to z tego, że służby wojskowej bezpieki przetrwały znacznie dłużej niż SB i długi czas funkcjonowały bez jakiegokolwiek weryfikacji, a tym samym miały więcej czasu, aby wybrakować wytworzone przez siebie dokumenty. Proces ten prowadzony był również przez wiele lat po upadku komunizmu. Na szczęście nie zniszczono całego zasobu. Autorowi udało się odnaleźć wiele dokumentów, dzięki którym mógł odtworzyć niektóre działania WSW wobec bydgoskiej opozycji.

Ze względu na braki źródłowe zagadnienie zaangażowania wojskowej bezpieki w zwalczanie struktur bydgoskiej „Solidarności” było dotychczas praktycznie nieobecne w literaturze przedmiotu. Jest ono o tyle istotne, że w Bydgoszczy znajdowała się siedziba Pomorskiego Okręgu Wojskowego, który swoim zasięgiem terytorialnym obejmował znaczące obszary północnej Polski. Powstanie „Solidarności” zaniepokoiło dowództwo POW i dlatego do jednego z zadań Wydziału III Oddziału WSW w Bydgoszczy należało „zabezpieczanie operacyjne” osób i środowisk „solidarnościowych”.

Oddział WSW w Bydgoszczy wykorzystywał w tym celu 42 tajnych współpracowników, wywodzących się ze środowisk cywilnych, zatrudnionych w zakładach pracy woj. bydgoskiego i woj. piłskie-go. Źródła te rekrutowały się głównie spośród członków i działaczy „Solidarności”. Wykorzystywano je przede wszystkim do pogłębionego rozpoznania nastrojów środowisk opozycyjnych wobec władz i ujawniania wszelkich prób „negatywnego” oddziaływania na środowisko wojskowe. Oddział WSW w Bydgoszczy od sierpnia 1980 r. do stanu wojennego objął kontrolą operacyjną łącznie 217 osób, którym zarzucano „zajmowanie negatywnych postaw politycznych i powiązania z elementem antysocjalistycznym”. Wiele wysiłku wkładano w udaremnianie prób zorganizowania ogniw NSZZ „Solidarność” na terenie zakładów i instytucji podległych wojsku.

Dzięki informacjom uzyskanym od OZI, funkcjonariuszom WSW udało się m.in. nie dopuścić do powstania ogniw „Solidarności” w Lotniczych Zakładach Remontowych nr 2 w Bydgoszczy, w Wojskowym Rejonowym Zarządzie Kwaterunkowo-Budowlanym w Bydgoszczy i Okręgowej Przychodni Lekarskiej w Bydgoszczy. Dzięki tajnym współpracownikom zdołano ustalić, że dwunastu pracowników cywilnych jednostek wojskowych utrzymywało kontakty z przedstawicielami opozycji, a piętnastu pracowników zajmowało „negatywne postawy polityczne”.

Do zadań WSW należało również „zabezpieczenie operacyjne” jednostek wojskowych przed – jak to określano – „negatywnym oddziaływaniem” „Solidarności” na środowisko wojskowe. Jak zdołali ustalić jej funkcjonariusze, 17 proc. ogółu żołnierzy służby zasadniczej stanowili członkowie „Solidarności”. Był to na tyle znaczący odsetek, że do rozpracowania tego środowiska zaangażowano 167 tajnych współpracowników wywodzących się z osób odbywających zasadniczą służbę wojskową oraz 64 spośród kadry zawodowej. Według ich doniesień, „najczęstszą formą prowadzenia negatywnego oddziaływania na środowiska wojskowe było przynoszenie na teren jednostek wojskowych wrogich ulotek, broszur i biuletynów”, głównie wydawanych przez „Solidarność”, ale również „rozpowszechnianie informacji z zachodnich rozgłośni radiowych”¹⁸.

¹⁶ AIPN By 077/493, Sprawozdanie z realizacji planu działań na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa ładu i porządku publicznego w okresie przed Zjazdem i w czasie trwania IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR na terenie woj. bydgoskiego, Bydgoszcz, 4 IX 1981 r., k. 68.

¹⁷ P. Piotrowski, *Wojskowa Służba Wewnętrzna 1947–1989*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2002, nr 6 (16), s. 34–39; *Instrukcje pracy kontrwywiadowczej Wojskowej Służby Wewnętrznej wraz z instrukcjami prowadzenia dokumentacji i ewidencji (1957–1990)*, opracował wraz ze słownikiem i wstępem opatrzył Bartosz Kapuściak, Kraków 2010.

¹⁸ AIPN 1510/5188, Józef Bienkowski, Praca KW w dziedzinie wykrywania i przeciwdziałania wpływom sił antysocjalistycznych skierowanych na środowisko wojskowe na przykładzie oddziału Wojskowej Służby Wewnętrznej w Bydgoszczy w okresie 1980–1983, praca magisterska napisana pod kierownictwem naukowym płk. dr. Władysława Łukowa, Warszawa 1988, k. 65–67, 84–87.

Lokalne struktury kontrwywiadu wojskowego otrzymały od dowódców WSW polecenie podjęcia działań zmierzających do „operacyjnego przeniknięcia do kierowniczych ogniw »Solidarności«, KPN, ROPCiO, RMP i innych antysocjalistycznych ugrupowań działających na terenie województwa bydgoskiego i pilskiego”. Największą uwagę skupiono na Zarządzie Regionu NSZZ „Solidarność” w Bydgoszczy, który – w opinii oficerów WSW – prowadził bardzo aktywną działalność.

W tej sytuacji kadra Wydziału III Oddziału WSW w Bydgoszczy podjęła wiele działań, których efektem było zapewnienie „operacyjnego dopływu informacji z interesujących organ wrogich środowisk”. Przejawem tych działań było pozyskanie siedmiu tajnych współpracowników, wywodzących się z tego środowiska. Jak informuje jedno z resortowych wydawnictw, kontrwywiad wojskowy wykorzystywał do inwigilacji bydgoskiej „Solidarności” dwa sposoby. Pierwszy z nich polegał na wprowadzeniu doń sprawdzonego źródła informacji. Drugi – na pozyskaniu kilku osób spośród doradców lub bliskich współpracowników Zarządu Regionu. Przy werbunku osiągnano najlepsze wyniki, stosując zasadę zależności i przymusu, a następnie wiążąc kandydata „bodźcami materialnymi”¹⁹.

Należy również wspomnieć, że na podstawie uzyskanych od tajnych współpracowników informacji, bezpiecze udało się ustalić, że na polecenie niektórych członków Prezydium MKZ NSZZ „Solidarność” w Bydgoszczy „rozpracowywani” byli funkcjonariusze MO i SB. Podstawowa – zresztą dość prymitywna – metoda rozpoznania tego środowiska polegała na spisywaniu numerów rejestracyjnych pojazdów parkujących na parkingu przed KW MO w Bydgoszczy. Zebrane w ten sposób dane poddawano następnie weryfikacji, a poprzez Wydział Komunikacji ustalano dane personalne i miejsce zamieszkania właścicieli samochodów. Przy pomocy zaufanych osób przeprowadzano następnie wywiady „środowiskowe” na temat „namierzonych” funkcjonariuszy. Przywódcy bydgoskiej „Solidarności” (Jan Rulewski i Antoni Tokarczuk) twierdzili, że w ten sposób zbierają informacje, które w przyszłości będą mogli wykorzystywać na łamach podległej sobie prasy, aby „informować o tych sprawach społeczeństwo”. Podobne działania miały być prowadzone w odniesieniu do członków partii²⁰.

¹⁹ *Ibidem*, s. 68–74. Zob. P. Piotrowski, *Wojskowa Służba Wewnętrzna 1947–1989*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2002, nr 6 (16), s. 34–39.

²⁰ AIPN By 077/337, t. 2, Meldunek z 25 XI 1980 r., k. 163.